

FOLKLOR TEDKİKİNDE SİYASAL VE KÜLTÜREL ÜSTÜNLÜK DAVASI

Almaz HASANKIZI*

ÖZET

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (1918–1920) hâkimiyetini yıkıp yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kurulması birçok aydının vatani terk etmesiyle sonuçlandı. Göçmek zorunda kalan bu insanlar uzun yıllar halkının esaretten kurtulması için mücadele etti. Sovyet hâkimiyeti sadece Azerbaycan'ın servetlerine el koymamıştı, aynı zamanda halkın yarattığı edebiyat örneklerini de sosyalist ideolojiye göre bazen yasaklamış, bazen de tahrif ederek kendi ideolojisine uydurarak yaşamasına izin vermiştir. Göçte olan Azerbaycan aydınları bu baskıya karşı mücadele etmiş, halkın yarattığı bütün eserleri düzgün, tahrif edilmeden korunmasına, öğretilmesine çalışmıştır.

Anahtar kelimeler: Göç, Sovyet, folklor, halk, azaldık.

ABCSTRACT

After the government of the Azerbaijani National Republic (1918–1920) was overthrown and the Soviet Socialist regime was established, a lot of scholars and intellectuals had to leave their motherland. These people, who had to emigrate, fought to save their nation from enslavement for long years. The Soviet government not only appropriated the national resources of Azerbaijan, but also barred because of socialist ideological reasons the literary works created by the nation or in some cases allowed their existence only after those literary works were distorted and adapted to its own ideology. Azerbaijani scholars in the emigration fought against this suppression and tried to study and protect all the

* Doç. Dr., Bakü Kızlar Üniversitesi Öğretim Üyesi, Bakü/AZERBAYCAN.

folklore samples in their original, correct and undistorted versions.

Keywords: *Emigration, Soviet, folklore, nation, freedom.*

Vatanının Rus-Sovyet hâkimiyeti tarafından işgaline tahammül edemeyerek diğer ülkelere göçmek zorunda kalan yüzlerle Azerbaycan evladı mücadeleden bir an da olsun, geri çekilmemiş, ana toprağının yadların elinden kurtulması için daim çaba göstermişlerdir. Azad bir ülkede yaşayan bu aydınlar Azerbaycan'da baş veren haksızlıkları izlemiş, Sovyetlerin yalnız maddi servetleri talamakla kalmayıp halkın yarattığı manevi zenginliyi de mahvetmesine karşı itiraz seslerini yükseltmişler. Onlar bir gün mutlaka hürriyet arzularının gerçekleşeceğine ümitlerini yitirmemiş, halkın manevi servetlerinden bu büyük emeli gerçekleştirmek için bir vasıta gibi yararlanmışlardır.

Bundan ilave, Azerbaycan'ın zengin halk edebiyatının korunması, gelecek nesillere bozulmadan, doğru şekilde ulaştırılması, dünyada tanıtılması için onların yayınlanmasıyla ilgili ciddi işler görmüşlerdir. Sovyet sansürü yasak etmekle yanaşı, bazen de halkın yarattığı efsane, masal, mani, destan, rivayet ve diğer örnekleri sosyalist ideolojisine uygunlaştırmakla tahrif ettirmeğe, kendi tarzından uzaklaştırmaya kalkmıştır. Bu da muhacerette itirazlara sebep olmuştur.

Muhaceret matbuatı, hususen Ahmet Caferoğlu'nun redaktörlüğü ile yayınlanmış olan "Azerbaycan Yurt Bilgisi" dergisi edebi yapıtların ideolojik bir anlayışa sokulma girişimlerine karşı ardıcıl makaleler yayınlamıştır. Öyle ki, Abdülkadir Süleyman söz konusu bu derginin ilk sayılarından başlayarak birkaç sayısında yayınladığı "Türk kavimlerinin halk edebiyatında Rus istilasının inikâsı" adlı makalesinde esaret prangaları taşıyan bütün Türk dilli halkların folklorunu gözden geçirirken bu problemlere dikkati çekerek şöyle yazıyor: "... *Türk halk edebiyatı ve halkiyatı kendi aydınlarımız tarafından ihmal olunmuş, ancak köle millete mensup olan işgalcilere karşı başarılı bir şekilde toplanabilmiştir. Bu edebiyatı işgalcilere müstemlekeciye nakledenler Rus istilasına dair halkın oluşturduğu destan ve türküleri bir sır olarak saklamış, ya da 'Rus memuru' sandıkları işgalcilerin hatırını kırmayacak bir şekilde tahrif etmeye mecbur kalmışlardır.*"¹

M. E. RESULTZADE SOVYET İDEOLOJİSİNE KARŞI MÜCADELEDE

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin büyük önderi M. E. Resultzade "Şekilce de, muhtevaca da Ruslaştırma"² adlı makalesinde ise Bolşeviklerin edebi eserler için ileri sürdüğü "biçimce milli, mazmunca sosyalist" prensibinin arkasında duran çirkin niyeti uzakgörenlikle

¹ Abdülkadir Süleyman. "Türk Kavımlarının Halk Edebiyatında Rus İstilasının İnikâsı", **Azerbaycan Yurt Bilgisi** (İstanbul), Y. 1, S. 1, 1932, s.22.

² Mehmet Emin Resultzade. "Şekilce De, Muhtevaca Da Ruslaştırma", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 1, S. 5, 1952, s.2.

şerh etmiş, bu yolla milletlerin asimile olunarak, “Sovyet milleti” adı altında yalnız Rusların, onların dili ve edebiyatının muhkemleşmesine şerait yaratıldığını yürek ağrısı ile ileri sürürdü. Müellif Sovyetlerin ilk faaliyetinin Türk milletlerini dünyanın ekser devletlerinin de istifade ettiği Latin grafikasından uzaklaştırarak Kiril alfabesine geçmesi ile şekilce Ruslaştırma siyasetinin başa çatmış olduğunu, artık mazmunun da mahvı için her tür faaliyet gösterildiğini makalesinde kayıt ediyordu: “Millet nevi beşer, vatan da yeryüzü tasavvur olurdu. Lenin: ‘Rusların menfaatleri cihan inkılâbının menfaatlerine feda olsun’, – diyordu. Bu suretle Sovyet hâkimiyetine düşen milletler sosyalizm kozmopolitizmi ile aldatılıyordu. Milletçiliğin – şovenizm, vatanseverliğin de kapitalistçe aldatma olduğu her tarafta ve herkeşe ısrarla telkin olunuyordu”.³

Bir müddet geçtikten sonra Sovyet hükümetinin muhkemleşmesi ile artık sosyalizmin “Rusçuluk” olduğunun aşıkâra çıktığını gösteren M. E. Resulzade tahsile ve medeniyete bu münasebetin çok ciddi tesir ettiğine hususiyle dikkat yetiriyordu. Böylelikle, “dünyanın ilk inkılâpla değişen” Rus milletinin diğerlerinden üstünlüğü meselesinin öne çekildiğini ve mahkûm milletlerin mahz buna uygun olarak kendi edebiyatlarını, tarihlerini yeniden yaratmağa tahrik edildiğini sübuta yetiren M. E. Resulzade yazıyor: “Diğer adı ‘Sovyet milleti’ olan Rus milletini övmek Sovyet hâkimiyetini kabul etmiş bütün milletlere farzdır. Çünkü: ‘O cihan inkılâbı fikrini kabul ve tatbik eden ilk millettir. Dünyanın bütün ihtiralarını, en ileri fikirlerini o bulmuş, o vermiştir! Onun yolundan yürümek, onun tarihi ile öğrenmek, onun kafası ile düşünmek milletlere zillet değil, ancak şeref getirir’. Kozmopolitizm şimdi bir irtica, bir kapitalist zihniyettir; asıl insani ve inkılâbî fikir Sovyet patriotizmi denilen Rus milletçiliğidir. Rus milleti tarihte Rus mahkûmu milletlerin muallimi olmuş, onlara medeniyet dersi veren bir ağabeyi vazifesine yükselmiştir”.⁴ Böyle bir münasebetin halkın manevi servetlerinin tahrifine, yanlış tebliğ edilmesine, bazen ise tamamıyla yasaklanmasına getirip çıkardığını gösteren M. E. Resulzade Sovyet hükümetinin ikiyüzlü siyasetini keskin tenkit ediyor, tarihen diğer milletlerin yarattıkları eserlerin “yeni milli siyaset”e uygun tahlilinin aparılmasına itiraz ediyordu: “Başkurd kahramanı Knaseri de eskiden oturtulduğu milli kahraman tahtından yendiriliyor. Azerbaycan’ın, onunla beraber diğer Türk illerinin kahramanı olan Dede Korkut hikâyeleri vatanseverliğin, halk yiğitliğinin, vefa ve fedakârlığının bir şah eseri değil de, ‘ortaçağ derebeyi çapkıncılığı ile İslami geri fikirleri’ yayan bir irtica eseri imiş!”⁵

Mahz Türk halklarının manevi servetlerine düşman münasebetin neticesinde geçen asrın ortalarında halkımızın tarihinin, dilinin, edebiyatının, kültürünün, devletçilik ananelerini Rusların bir millet gibi mevcut olmadığı daha eski çağlara taşıyan Kitab-ı Dede Korkut eposunun yasaklanması aleyhine M. E. Resulzade kalemiyle isyan etmiş, “Dede Korkut Destanları”⁶, “Dede Korkut Oğuznameleri”⁷ makalelerinde bu hadisenin Sovyet ideoloji sisteminin narahatlığından doğduğunu göstermiştir.

³ Mehmet Emin Resulzade, *agm.*, s.3.

⁴ Mehmet Emin Resulzade, *agm.*, s.3.

⁵ Mehmet Emin Resulzade, *agm.*, s.4.

⁶ Mehmet Emin Resulzade. “Dede Korkut Destanları”, *Azerbaycan* (Ankara), Y. 1, S. 6, 1952, s.7-9.

Kısa bir zaman içerisinde dünya edebi fikrini meşgul etmeğe muvaffak olan, hakkında onlarla tetkikat eseri yazılan, birçok dillere tercüme edilen bu abidenin Sovyetler Birliği'nde keskin bir münasebetle karşılanması, hatta yasaklanması "sosyalist beraberliğinin çürüklüğü" ortaya koydu. M. E. Resulzade "Dede Korkut destanları" makalesinde: "Türk halk edebiyatının şah eseri bu destanlar son yılların siyasi günlük mevzusunu teşkil ettiler. Azgınlamış Bolşevik Ruslaştırma siyaseti gereğince bunlar Azerbaycanlı aydınları yeniden eleyip kızıl kalburdan geçirmeye vesile oldular"⁸ – yazarak, bu hâkimiyetin başka milletler için nice felaketler getirdiğini gösteriyordu.

M. B. MEHMETZADE'NİN YARATICILIĞINDA SOSYALİST İDEOLOJİSİNİN TENKİTİ

M. E. Resulzade'nin yakın silahtaşı, Almanya'nın Münih şehrinde faaliyet gösteren Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü temsilcisi Mirza Bala Mehmetzade Bolşeviklerin kendi hâkimiyetleri altında olan halkların edebi servetlerinin, adet ananelerinin mahvına yönelmiş kölelik siyasetlerini muhtelif konferans ve sempozyumlarda maruzalarıyla, muhaceret matbuatında makaleleriyle ifşa etmiştir. Onun 1928 yılında İstanbul'da Azeri Türk Gençler Birliği'nde ettiği "Milletlerin uyanmasında destanlar"⁹ maruzası, "Dede Korkut"¹⁰, "Dede Korkut ve Komünizm"¹¹, "Türklük ve Komünizm"¹², "Edebiyat ve Komünizm"¹³ ve diğer makaleleri büyük yürek yankısı ile bu probleme hasrolunmuştur.

Mirza Bala Mehmetzade'nin Almanya'nın Münih şehrinde neşrolunan "Kafkasya" dergisinde 1952 yılında (sayı 8, s. 10-12) derc ettirdiği "Dede Korkut" adlı iri hacimli makalesinde Sovyet siyasi ideoloji sisteminin ayrı ayrı halk kahramanlarına, hemçinin onlarla bağlı yaranan eserlere gayri peşekar münasebeti, milli manevi değerlerin çok zaman gayri objektif tebliği meseleleri tenkit edilmiştir. Öyle ki, Kafkasya halklarının yiğit oğlu Şeyh Şamil ve onunla bağlı yaranan eserlere karşı aparılan adaletsiz münasebet müellifi ciddi narahat eden problemlerden biri olmuştur ve hemin makalede Mirza Bala yaranan siyasi şeraiti tahlil ederken yazıyor: "Milli geçmiş, milli gururu ve tarihi, milli kahramanları terennüm etmek cinayet, günah hesap olunuyordu. Kafkasya'nın milli kahramanı Şeyh Şamil'i 1947 yılında SSRİ İlimler Akademisi'nin Tarih Enstitüsü'nde Profesör Ecemyan Türkiye ve İngiltere'nin casusu elan etti. Hâlbuki Azerbaycanlı Haydar Hüseyinoğlu'nun (akademik

⁷ Mehmet Emin Resulzade. "Dede Korkut Oğuznameleri", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 2, S. 7(9), 1953, s. 12-14.

⁸ Mehmet Emin Resulzade. "Dede Korkut Destanları", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 1, S. 6, 1952, s.2.

⁹ Mirza Bala Mehmetzade. "Milletlerin Uyanmasında Destanlar", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 18, S. 191-196, 1970, s.10-12.

¹⁰ Mirza Bala Mehmetzade. "Dede Korkut", **Kafkasya** (Münih), 1952, №8, s.10-12.

¹¹ Mirza Bala Mehmetzade. "Dede Korkut ve Komünizm", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 24, S. 10-12, 1975, s.10-12.

¹² Mirza Bala Mehmetzade. "Türklük ve Komünizm", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 19, S. 201, 1970, s.4.

¹³ Mirza Bala Mehmetzade. "Edebiyat ve Komünizm", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 24, S. 214, 1975, s.5-6.

Haydar Hüseyinov) “XIX. Asırda Azerbaycan’ın ictimai tefekkür tarihi” adlı eserinde Şeyh Şamil’in müspet cihetleri gösterilmişti¹⁴.

Mirza Bala Mehmetzade daha sonra akademik Haydar Hüseyinov’a karşı garezli münasebet, Mircafer Bağirov’un ona verilmiş Stalin ödülünü geri alması hakkında malumat veriyor, hemçinin bu yenilmez insanla bağlı yaranan eserleri hatırlıyor: “*Rusya’ya karşı apardığı 25 sene devam eden merdane mübarezesi ile hakkında kahramanlık destanlarının yaranmasına sebep olan Şeyh Şamil tarihi kahraman olmakla beraber, efsanevi ve sembolik olan ölmez manevi şahsiyeti ile Rus Emperyalizmi için tehlike yarattı*”¹⁵.

Göründüğü gibi, bu büyük şahsiyetin neinki hakkında yaranan eserler, hatta adının hatırlanması siyasi rejim için kabul edilmez idi, çünkü Şeyh Şamil Kafkasya’da gurur sembolüne çevrilmiş, onunla bağlı dillerde dolaşan efsane, rivayet, destan vs.’de bu bölgede yaşayan bütün halkların kahramanlık geçmişi, hemçinin hürriyet arzuları bedii ifadesini buluyordu.

Esarete, köleliğe karşı mübareze azminin hakem olduğu, halkları özgürlük, adalet uğrunda mübareze ruhlandırır, Türk devletçilik ananesini eski çağlara taşıyan “Kitabi Dede Korkut” ve Şeyh Şamil’le bağlı yaranan eserleri mukayese ederek onların yasaklanmasının nedenlerini M. B. Mehmetzade bu makalesinde böyle şerh etmiştir: “Dede Korkut’taki motifler ise tamamıyla başka kabildendir. Böyle ki, bu boylardaki hadiselerin cereyan ettiği vakit ve yerin ne dünkü, ne de bugünkü Rusya ile bir alakası var. Dede Korkut’un devrinde Ruslar hiç millet gibi mevcut değildi. Ona göre de Rus istilası ve bu istilaya karşı mübarezeden sohbet böyle olmaz. Fakat avazında Şamil hakkındaki efsanelerde olduğu gibi, Dede Korkut destanlarında da kahramanlıklarla dolu parlak geçmiş vardır. Odur ki, milletin milli benliğini, milli şuurunu ve milli vicdanını terennüm ve ona büyük milli idealler telkin eden bele bir eserin tebliğ ve tedrisine Moskova, şüphesiz ki, razı olmazdı”¹⁶.

M. B. Mehmetzade “Dede Korkut ve Komünizm” makalesinde “Kitabi Dede Korkut”a karşı hücumlardan bahs ederken bu münasebetin neinki destanın unutturulmasına getirip çıkardığını, aksine ona olan merakın daha da artmasına, Türk dilli halkların bütünleşmesini saklayan eposun varlığı ile insanların ruhtan düşmediği kanaatine gelmiştir: “Dede Korkut destanı Azerbaycan Türkünün kızıl komünizm denizinde boğulmasına mani olan bir cankurtaran olduğu için her milli kahraman gibi GPU tarafından sürgüne mahkûm edilmiştir. Fakat Kızıl komünizmin bu şeytani tedbirleri Dede Korkut destanının kıymet ve önemini bir kat daha yükseltmiştir. Dede Korkut destanının her bölümü vatana – memlekete, anaya – ataya, kardeşe, aileye, topluma saygı ve sevgi duyguları ifade ederek aile ve toplum ananelerinin korunmasını saklamıştır. Dede Korkut destanı milli olan her şeyin buharlaştırılmağa çalışıldığı Sovyetler Birliği’nde Azerbaycan Türklerinin ve Türk dünyasının kendi örf, adet ve ananelerine bağlı kalması sahasında önemli işler başarmıştır. “Dede Korkut” destanının

¹⁴ Firudin Köçerli. “Böhtançıya Cavab”, **Kommunist**, 20 Mart 1974, №66 (15586).

¹⁵ Mirza Bala Mehmetzade. “Dede Korkut”, **Kafkasya** (Münih), 1952, №8, s.10-12.

¹⁶ Mirza Bala Mehmetzade. **agm.**, s.10-12.

hayat, insan, varlık, ölüm, hayatın anlamı, ahlak kaideleri ile bağlı görüşleri Türk halklarını bütünlendiren ve milletlerin uyanmasını sağlayan ortak destanıdır”¹⁷.

M. B. Mehmetzade bu makalesinde halk arasında geniş yayılması sebebinden Türk milletinin yenilmezliğinin, azametinin bedii aksi olan “Köroğlu” destanının yasaklanmasının gayrimümkünlüğünü ve bu eserin Sovyet döneminde insanlara yaşamak hevesi, cesaret ve kahramanlık ruhu aşıladığını kayıt etmiştir.

AHMET CAFEROĞLU SOVYET SANSÜRÜNÜN HAKSIZLIĞINA KARŞI MÜCADELEDE

Azerbaycan halk edebiyatına sosyalizm muhitinde gayri peşekar münasebete karşı itiraz edenlerden biri de aslen Gence’den olan, fakat Cumhuriyetin çöküşünden sonra muhacerette vatan hasretiyle yaşamak mecburiyetinde kalan meşhur folklor araştırmacısı Ahmet Caferoğlu idi. Sözün kudretinin kılınçtan keskin olduğunu “ustalık”la derk eden Sovyet sansür sisteminin milli manevi servetlerimize karşı ideolojik savaşı bu büyük Azerbaycan aydınının keskin itirazları ile karşılanmış, o, apardığı değerli tetkikatlarla halkının zengin tarihini, edebiyatını dünyaya tanıttırmaya, mümkün kadar halk yaratıcılığı örneklerini toplayıp neşrettirmeye muvaffak olmuştur.

Ahmet Caferoğlu Türk dilli halkların her birinin edebiyat ve medeniyeti ile bağlı ilmi araştırmalar aparmış, değerli tetkikat eserleri yazmıştır. Lakin büyük ekseriyeti hak, adalet tanımayan bir ülkenin – Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin terkinde yaşayan bu milletlerin manevi değerlerinin Rus şovenizminin baskısına maruz kalması muhacir âlimi her zaman düşündürmüş, ciddi narahat etmiştir. Münih’te Sovyetler Birliği’ni Öğrenme Enstitüsü’nün organı olan “Dergi”de 1971 yılında Ahmet Caferoğlu’nun çap ettirdiği “Sovyetler Birliği Türkoloji araştırmalarındaki Rus kültür üstünlüğü davası”¹⁸ adlı makalesi de mehz devrinin en ağırlı problemine – sosyalist tebliğatının ifşasına hasrolunmuş ve bu tenkit Azerbaycan’da büyük aks seda doğurmuştur. Esarete yaşayan Türk halklarının araştırmalarda “hep Rus kültürü hesabına maledilmesi”ni, “milli Türk kaynaklarını kurutma yolunu tutması”ni keskin tenkit eden âlim bu metodun evveller büyük itibar kazanan Rus Türkologlarının araştırmalarının değerini “sıfıra indirdiyi”ni yürek ağrısı ile kayıt ediyor: “Zamanın ünlü Türkologlarından Bartold, Radlov, Jukovski, Samoyloviç ve emsali gibi sözlerine inanılır bilginlerin kıymetleri de ister istemez sarsılmıştır. Bütün bu karışıklık yeni Sovyet mektebi Türkoloji araştırmacılarının gerçekleri çiğneyerek, daha hafifçesi, gerçekleri bir tarafa bırakarak, komünist parti disiplini çerçevesi içerisinde Rus kültür üstünlüğünü lüzumsuz yere kabartmak çabasından ileri geliyor. Buna duyulan ihtiyacın tek sebebi partiye hizmettir”¹⁹.

¹⁷ Mirza Bala Mehmetzade. “Dede Korkut ve Komünizm”, **Azerbaycan** (Ankara), Y. 24, S. 214, 1975, s.10.

¹⁸ Ahmet Caferoğlu. “Sovyetler Birliği Türkolojisi Araştırmalarındaki Rus Kültür Üstünlüğü Davası”, **Dergi** (Münih), S.66, 1971.

¹⁹ Ahmet Caferoğlu. **agm.**, s.31.

Dünya Türkolojisi tarihinde böyle bir münasebetle karşılaşmadığını gösteren Ahmet Caferoğlu Sovyetler Birliği terkinde yaşayan Türk halklarının dili, edebiyatı ve kültürünün tahrif edilmesine itiraz sesini ucalıyor: “İşin en garip tarafı yerli adacık halinde yaşayan Türk Sovyet eyaletlerinde, şehir ve hatta kasabalarında yapılan Türk dili, edebiyatı, tarihi ve genellikle Türk kültürü üzerindeki araştırmalarda tarihi tahrif yoluna sapılarak üstünlük hep Rus kültürüne kaydırılmaktadır. Bu da olmazsa, ortaya bir bağlam atılarak, yerli kültür eserleri bilinmeyen eski Rus yazarlarının tesirine bağlanmaktadır”²⁰.

Ahmet Caferoğlu eski Türk destanlarının mehz bu münasebet neticesinde hatta bazı Türk araştırmacıları tarafından inkâr edilmesinin sebebini Rus şovenizmi ile bağlı “parti disiplini meselesi” olduğunu, “itaat etmek mecburiyetinden” ileri geldiğini kayıt etmiştir: “Nitekim geçen yıl bir milletlerarası Türkoloji kongresinde rastlaştığım bir Kırgız bilgini Kırgız Türklerinden bahıs edilirken, gayet küstahça ‘elli yıl öncesi beni ilgilendiremez’ deyerek toplantıdaki bilginleri şaşırtmıştı. Demek ki, parti disiplinin esiri bu komünist Türkolog milli varlığının milletlerarası sembolu bulunan ‘Manas’ destanını dahi inkâr etmekten zevk duymuştur. Oysa gerçek Rus Türkologları ‘Manas’ destanını dünya edebiyatının en mükemmel bir halk tefekkürü unsuru olarak tanıtmakta ısrar etmektedirler”²¹.

Türkdilli halkların milli değerlerini Rus şovenizmi baskısı altında ezildiğini faktlarla sübut eden Ahmet Caferoğlu bu makalesinde “komünizm” belasının ağır sonuçlarından bahs ederken, bir meseleye de dikkat yetirmeği vacib bilmiştir: “Nitekim komünist yazarlardan L. Klimoviç adlı bir profesör nedense meşhur “İgor Alayı Destanı” gibi tarihi Kıpçak Türklerine karşı yapılan Rus savaşlarını canlandıran ve Kıpçak Türklerini öven bir eseri bir Rus dehası mahsulü sayarak, burada Beyazrusya ve Ukrayna halkları derdine ağlayan bir insanlık ürünü görmektedir. Gerçeklikle hiç bir ilgisi olmayan bu destanı Rus varlığı ve kültür üstünlüğü derecesine çıkarmak Rus Türkolojisi ile eğlenmekden başka bir şey ifade etmez. Çünkü destan Kıpçak Türklerinin cengaverliği karşısında boyun eğen ve bu Türk boyunu öven tarihi belgeden başka bir şey değildir”²².

Rus edebiyatının eski abidesi hesap olunan “İgor Alayı Destanı” da Sovyet tetkikatçılarının hakikati tahrif yolunu seçerek, şovenizm ideaları fonunda yanlış araştırmalarını âlim tenkit ediyor, “üstünlüğü” hemişe Rus milletinden olanlara ait edilmesi namına gerçeklerin gizletilmesinin Rus şair ve edipleri için yolverilmezliğini dikkate çatdırır: “Üstelik Klimoviç XII. yüzyıla ait Kıpçak Türk – Rus savaşı devrindeki Rus prenslerini adeta insansever birer Rus tipi, ‘üstün insan’ yaratığı olarak tanıtmaktadır. Çünkü “üstünlük” her yerde Rus’a ait olmalıdır. Halbuki destan Kıpçak Türklerinin haşın tabiatlı, yüksek kültürlü, müziğe düşkün, şiir ve şarkısever bir halk olarak tanıtmaktadır. Bunu yazan ise halis ve muhlis bir Rus edibi ve şairidir. Ne yazık ki, bu değeribiçilmez ilk Rus edebiyatı mahsulü 1812 yıl Moskova yangınında telef olmuş, ancak ufak tefek parçaları ele geçmiştir”²³.

²⁰ Ahmet Caferoğlu. **agm.**, s.31.

²¹ Ahmet Caferoğlu. **agm.**, s.32.

²² Ahmet Caferoğlu. **agm.**, s.39.

²³ Ahmet Caferoğlu. **agm.**, s.40.

Hatırlatalım ki, Ahmet Caferoğlu'nun tetkikatlarından bir kaç yıl sonra, yani 1975 yılında meşhur kazak şairi Oljas Süleymenov'un "İgor Alayı Destanı"nın dilini inceleyen, oradaki Türk menşeli sözlerin ilmi izahını veren "AZ i YA" adlı eseri çap edildi. Rus edebiyatının eski abidesi hesap edilen bu destanda işlenen, lakin düzgün şerhini bula bilmeyen söz ve ifadelerin mahz Türk dillerine esaslanarak, dakik izahının mümkünlüğünü tekzibolunmaz faktlarla gösteren Oljas Süleymenov eserinde yazıyor: "... *ben teessüfle emin oldum ki, müelliflerin çoğu kendileri için önceden aydınlaştırdıklarını – vahşi göçerlerle hiç bir kültürel alakanın olmadığı ve olabilmeyeceğini sübut etmek için bu çetin işe girişmiş*"²⁴

Türk dilli halkların medeniyetine şovenist münasebet hakkında hâlâ 1971 yılında neşrettirdiği "Sovyetler Birliği Türkoloji araştırmalarındaki Rus kültür üstünlüğü davası" adlı makalesi ile birçok hakikatleri üze çıkaran muhacir âlim Ahmet Caferoğlu'nun şerhlerinin düzgünlüğü ondan birkaç yıl sonra "AZ i YA" eserine göre parti ve diğer ictimai teşkilatlarda müzakereler zamanı doğruları yüze çıkarttığı için adaletsiz hücumlara maruz kalan O. Süleymenov'un timsalinde bir daha sübut olunuyor.

Halkının manevi servetlerinin de baskılara maruz kalmasından derin rahatsızlık geçiren Ahmet Caferoğlu "Sovyetler Birliği Türkolojisinde Rus kültür üstünlüğü davası" makalesi ile esaretteki Türk halklarını kendi milli medeniyetlerini yabancı tesirlerden, gayri objektif araştırmalardan korumaya, zengin kültürüne sahip çıkmaya çağırmıştır.

Esası M. E. Resulzade tarafından koyulmuş "Azerbaycan" (Ankara) dergisi hemin makalenin yeniden neşretmiş, bu ise Sovyet Azerbaycan'ında sosyalist tebliğat kompaniyası tarafından keskin itirazla karşılanmıştır. Böyle ki, 1974 yılı "Kommunist" gazetesinde bir birinin ardınca Firudin Köçerli'nin "Böhtançıya cavab"²⁵, İsmayıl Kerimov'un "Agent kafedra arkasında"²⁶ adlı makaleleri neşredilmiş, Sovyet siyasi ideolojik bakışları fonunda Ahmet Caferoğlu'nun fikirleri "ifşa" olunmuştur.

"Böhtançıya cevap" makalesinde müellif Azerbaycan'ın Rusya ile "birleşmesi"nin halkımız için "müterakki ehemmiyetinden" bahis etmiş, Sovyet devri tetkikatlarına istinat etmekle Mirza Fethali Ahundzade, Seyyid Azim Şirvani, Celil Memmedkuluzade ve başkalarının Rus kültürünün tebliğatçısı olduğunu sübuta yetirmeye çalışmıştır: "Bu tarihi faktları Profesör A.Caferoğlu bilmemiş değildir. Lakin görünür, o kendi nökerçilik vazifesini yerine yetirmek hatırına tarihi hakikate göz yummağı, hakikati tahrif etmeyi üstün tutmuştur"²⁷ – fikirlerinin şerhine ise ihtiyaç yoktur. Çünkü doğrudan da, tarih her şeyi yoluna koyur...

"Agent kafedra arkasında" makalesinin komünist partisine sadık müellifi kendinin katı 'komünist ahlak'ı, kobud yazı tarzile seçiliyor: "Teessüf ki, idea düşmanlarımızın düşergesinden ilimle, hayatla alakası olmayan azgın antisovyetçilerin tez tez çığırtıları işitiliyor. Sınıfı gazap onların gözünü tutmuştur. Onlar hiç neden çekinmeyerek Sovyet hayat tarzına,

²⁴ Oljas Süleymenov. **Az i YA**, Alma-ata, Jalın Yayınları, 1989, s.510.

²⁵ Firudin Köçerli. **agm.**

²⁶ İsmayıl Kerimov. "Agent Kafedra Arkasında", Kommunist, 24 Mart 1974, S. 71(15591).

²⁷ Firudin Köçerli. **agm.**

sosyalist kanunlarına ait olan ne varsa, hepsine buhtan yağdırıyorlar. Bu cür adamlar baresinde yalnız onu demek olar ki, it hüner, kervan geçer”²⁸.

Vatanının özgürlüğü için bütün varlığı ile çalışan profesörün kaleminin gücünün yalancı sosyalist ideolojisine ne kadar ciddi bir tehlike yarattığını, her bir cümlesinin bile komünizm “idealleri”ne nice sarsıcı darbe vurduğunu anlamak için esas olmayan yalanlarla ve tahkirle dolu olan “Agent kafedra arkasında” makalesine nazar salmak kifayettir.

Ahmet Caferoğlu’nun yaratıcılığından bahs edilirken bir ciheti de kayıt etmek lazımdır. Âlim bütün ilmi faaliyeti boyu halk edebiyatına hüsusi kaygı ile yanaşmış, onların toplanması, neşri, tebliği ile yanaşı, onunla bağlı çok değerli, bu gün de aktüelliğini yitirmeyen tetkikatlar aparmış, fikir ve mülahazalar ileri sürmüş, hatta dilcilikle bağlı eserlerinde – “Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü”²⁹ ve Türkiye’de hâlâ da üniversitelerde derslik gibi istifade olunan fundamental “Türk Dili Tarihi”nde³⁰ folklor örneklerine büyük önem vermiş, onlara en itibarlı kaynaklar gibi yanaşmıştır. Hüsusen müellifin kendisinin de kayıt ettiği gibi “Türk dili tarihi” eserinde hem de Türk halklarının folkloru, eski medeniyeti, kültür tarihi çok zengin ve muteber ilmi tetkikatlara esaslanmakla dakiklikle araştırılmıştır.

Belli olduğu gibi, XIII. asır Türk dilinin gelişmesinde önemli bir aşama hesap edilir. Büyük bir arazini kendi hâkimiyeti altına salan, Şark’ın “Gök Orda”, Rus’ların “Altın Orda” gibi tanıdığı Moğol devletinin Dnyeper’den Volga’ya kadar olan arazisini XI – XV. asırlarda Arap ve İran müellifleri “Deşti Kıpçak”, Rus salnameçileri “Polovets”, Bizanslılar “Koman” veya “Kuman” adlandırmışlar. Hemin devirin tarihi manzarasını aydınlatırken Ahmet Caferoğlu böyle bir kanaate geliyor ki, Kıpçak Türkleri ve hemçinin bazı Türk boyları hakkında en değerli malumatı “İgor Alayı Destanı”ndan öğrenmek mümkündür.

XII. asırda bir Rus şairi tarafından sanatkârlıkla yazılan, Kıpçak Rus savaşlarını akis ettiren bu kahramanlık destanı tam şekilde elde olunmasa da, devirin manzarasını tasavvur etmek bakımından çok değerli bir menba hesap olunuyor. Ahmet Caferoğlu Rus müellifin kendisinin derin kin küduretine bakmayarak, Türklerin yiğitliğini, harb sanatlarının Ruslardan üstünlüğünü itiraf etmesini hatırlatarak eserin mahz bu cihetten Türkler için avazsız bir kaynak olması fikrini ileri sürmüştür: “Bu savaşların sonu Rusların yenilmeleri ile neticelenmiş ve Rus knezliği ağır bir felakete uğramıştır. Gazaplı ve kaygılı anlarda şair hiç bir şeyden çekinmeden Kıpçaklara karşı ağır küfürler işletmekten kendisini alamamıştır. Eski zaman Türk ve Rus mücadelelerinin canlı hatırasını yaşatan bu destan Rus milletinin ümitsizliyi karşısında: ‘Bayraklarınızı indirin, kılıçlarınızı kınınıza sokun, dedelerimizden kalan şerefın artık sonu gelmiştir’ demekle, devri güzel bir şekilde canlandırmaktadır”³¹.

Destan Kıpçakların harb sanatı ile yanaşı, onların medeniyeti, giyimleri, adet ve ananelerinin öğrenilmesi, hemçinin bir Türk boyunun Rus kültürüne, diline çeşitli sanat sahalarına ciddi tesirini araştırmak bakımından da çok kıymetli malumatlar veriyor. A. Caferoğlu

²⁸ İsmayıl Kerimov. **agm.**

²⁹ Ahmet Caferoğlu. **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1968.

³⁰ Ahmet Caferoğlu. **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitabevi, 2000.

³¹ Ahmet Caferoğlu, **age.**, s.160

bu tesirin folklor ve musikide daha güçlü olmasına hususi dikkat yetirmiş, hemin devir Kıpçak Türklerinin manevi dünyasını aydınlaştırmak için “İgor Alayı Destanı”yla salnamelerdeki malumatlar arasında mukayeseler aparmışdır: “XII. yüzyıl Rus vakayinameleri (letopisleri) Kıpçak asilzadeleri ile Rus knezleri arasında yaygın bir akrabalık bağlarının kurulmuş olduğunu yazmaktadırlar. Gerçekten de birkaç Rus prensinin Kıpçak Türk prensesleri ile evlendikleri tarihi bir gerçektir. Bu yüzden Kıpçak düşmanlığına rağmen Rus vakayinamesinde Kıpçak edebi tonu yerleşmeye muvaffak olmuştur. Tesir yalnız edebi sanatlara mahsus olarak kalmamış, Rus savaş kültürü ve maden sanatı sahasında de verimli ve çekici olmuştur. Diğer Kıpçak hâkimiyeti altına girmiş milletler üzerinde Kıpçak tesirinin hüsusen folklor ve müzik sahasında daha geniş olması gerektir”³².

Ahmet Caferoğlu Rus kültürüne Kıpçak Türklerinin etkisinin bazı Rus bilim adamları tarafından itiraf olunduğunu da nazardan kaçırılmayarak yazıyor: “...Barthold gibi nüfuzlu bir tarihçi dahi Rusların milli malı sayılan ‘sekme, bacak atma dansının’ Kıpçaklara ait olduğunu açıklamaktadır”³³.

“İgor Alayı Destanı”yla bağlı geniş müzakereler aparmakla Ahmet Caferoğlu hakikatin tamamıyla başka tarafta olduğunu, Türklerin soykökünün kadimliğini, zengin kültürünün, dilinin ve edebiyatının Rus'lara tesir ettiğini menbalara esaslanmakla sübuta yetirmiştir.

SONUÇ

Kayıt etmeliyiz ki, Azerbaycan bağımsızlığını berpa ettikten sonra muhacerette vatan için çalışan bu aydınların yaratıcılıkları tetkik edilmekle beraber halkın milli servetlerine de yeni bakışlar meydana çıkmış, yasaklanmış eserlerin berpası, neşri, tebliği ile bağlı muayyen işler görülmüştür. Fakat bu oldukça azdır.

Profesör Azad Nebiyev “Azerbaycan Halk Edebiyatı” adlanan kitabında haklı olarak yazıyor: “Bu gün edebiyatımızın yeni istikamette, bütün genişliyi ve zengin janr terkiibi ile araştırılmasına ve tedrisine ihtiyaç var. Birçok meseleleri tetkikata celb etmek, araştırmalardan kenarda kalmış janrlardan sohbet açmak, halk edebiyatını devirleştirmek, bir sıra janrların tasnifini dürüstleştirmek ve umumilikte halk edebiyatımızın ilkin muhtasar tarihini yaratmağa ihtiyaç duyulur”³⁴.

Azerbaycan'ı sosyal, siyasi nedenler yüzünden terk ederek gurbet illerde ömür sürmeye mecbur olan aydınların sosyalizmin ideolojik baskısının dışında yaşadıklarına göre onların halk edebiyatı ile ilgili yapmış oldukları çalışmalar Sovyet dönemi Azerbaycan'da baskı altında ortaya çıkarılan araştırmalardan daha objektiftir. Muhacerette ömür süren Ali Bey Hüseyinzade (1864-1940), Ahmet Bey Ağaoğlu (1869-1939), Mehmet Emin Resulzade (1884-1955), Ceyhun Hacıbeyli (1891-1962), Mirza Bala Mehmetzade (1898-1959), Ahmet Caferoğlu (1899-1975), Mehmet Sadık Senan (1895-1971), Nağı Şeyhzamanlı, Abdül Vahap

³² Ahmet Caferoğlu. *age.*, s.160.

³³ Ahmet Caferoğlu. *age.*, s.160.

³⁴ Azad Nebiyev. *Azerbaycan Halk Edebiyatı*, I, Bakı, Turan, 2003, s.17-18.

Yurdsever (1898-1976), Hüseyin Baykara (1904-1984), vb. defalarca bu probleminden söz etmişler, edebi yapıtların bazen Sovyet ideolojisine uygun şekilde dile getirilmesi amacıyla hatta Azerbaycan'ın kendi araştırmacıları tarafından mecburiyet yüzünden bozulmasına sert bir şekilde karşı çıkmışlardır.

Burada onlardan bir kaç tanesi hakkında malumat verildi, hâlbuki bu şekilde mücadele apan daha çoktur. Mehmet Sadık Senan'ın "Azerbaycan saz şairleri"³⁵, Nağı Şeyhzamanlı'nın (Keykurun) "Kaçak Nebi"³⁶, Abdul Vahap Yurdsever'in "Aşık Alesger"³⁷ ve başka makalelerde halk edebiyatı numunelerinin düzgün tebliği, neşri meseleleri tahlil olunmuştur.

KAYNAKÇA

- Caferoğlu, Ahmet. "Sovyetler Birliği Türkolojisi Araştırmalarındaki Rus Kültür Üstünlüğü Davası", **Dergi** (Münih), S. 66, 1971.
- Caferoğlu, Ahmet. **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1968.
- Caferoğlu, Ahmet. **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitabevi, 2000.
- Hasankızı, Almaz, **Azerbaycan Mühaceret Folklorşünaslığında Destançılık Meseleleri**, Bakü, Azərneşr, 2002.
- Kerimov, İsmayıl. "Agent Kafedra Arkasında", **Kommunist**, 24 Mart 1974, S. 71(15591).
- Köçerli, Firudin. "Böhtançıya Cavab", **Kommunist**, 20 Mart 1974, №66 (15586)
- Mehmetzade, Mirza Bala. "Dede Korkut ve Komünizm", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 24, S. 10-12, 1975, s. 10-12.
- Mehmetzade, Mirza Bala. "Dede Korkut", **Kafkasya** (Münih), 1952, №8.
- Mehmetzade, Mirza Bala. "Edebiyat ve Komünizm", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 24, S. 214, 1975.
- Mehmetzade, Mirza Bala. "Milletlerin Uyanmasında Destanlar", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 18, S. 191-196, 1970.
- Mehmetzade, Mirza Bala. "Türklük ve Komünizm", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 19, S. 201, 1970.
- Nebiyev, Azad. **Azerbaycan Halk Edebiyatı**, I, Bakı, Turan, 2003.
- Resulzade, Mehmet Emin. "Dede Korkut Destanları", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 1, S. 6, 1952, s. 7-9.
- Resulzade, Mehmet Emin. "Dede Korkut Destanları", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 1, S. 6, 1952.

³⁵ Mehmet Sadık Sanan, "Azerbaycan Saz Şairleri", **Azerbaycan Yurt Bilgisi** (İstanbul), Y. 1, S. 2, 1932, s.55-59.

³⁶ Naki Şeyhzamanlı (Keykurun). "Kaçak Nebi", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 8, S.12, 1960, s.11-12.

³⁷ Yurtsever, Abdül Vahap. "Aşık Elesker", **Azerbaycan** (Ankara), Y. 1, S. 7, 1952, s.2-4.

- Resulzade, Mehmet Emin. “Dede Korkut Oğuznameleri”, **Azerbaycan** (Ankara), Y. 2, S. 7(9), 1953.
- Resulzade, Mehmet Emin. “Şekilce De, Mühtevence De Ruslaştırma”, **Azerbaycan** (Ankara), Y. 1, S. 5, 1952.
- Sanan, Mehmet Sadık. “Azerbaycan Saz Şairleri”, **Azerbaycan Yurt Bilgisi** (İstanbul), , Y.1, S. 2, 1932.
- Suleymenov, Oljas, **Az i YA**, Alma-ata, Jalın Yayınları, 1989.
- Süleyman, Abdülkadir. “Türk Kavimlerinin Halk Edebiyatında Rus İstilasının İnikası”, **Azerbaycan Yurt Bilgisi** (İstanbul), Y. 1, S. 1, 1932.
- Şeyhzamanlı, (Keykurun), Naki. “Kaçak Nebi”, **Azerbaycan** (Ankara), Y. 8, S.12, 1960.
- Yurtsever, Abdül Vahap. “Aşık Elesker”, **Azerbaycan** (Ankara), Y.1, S.7, 1952, s.2-4